

BEKTAŞÎ ŞİİRİ

MÜRSEL ÖZTÜRK*

İslâmiyetin etkisiyle Anadolu'da onüçüncü yüzyıldan itibaren gelişen Türk edebiyatının Arap ve Fars edebiyatlarının izlerini taşıyan ve sayıları az olan yüksek zümreye hitap eden divan edebiyatının dışında kalan; tekke edebiyatı, âşık edebiyatı, destanlar gibi çeşitli kısımlara ayrılan Türk halk edebiyatı konusunda yazılmış olan eserlere bir göz atacak olursak, bunların arasında Bektaşî şiirinin önemli bir yer tuttuğunu görürüz. Ben burada oldukça geniş olan bu konuyu anahatlarıyla anlatmaya çalışacağım.

Bektaşî şiirine genellikle "nefes" adı verilir. Nefesler, hece vezninin değişik şekilleriyle yazılmış ve tekkelerde saz eşliğinde belli bestelerle okunmak için söylenmiş olan şiirlerdir.

Nefeslerde propagandası yapılan Bektaşîlik, onüçüncü yüzyılda yaşamış olan büyük Türk düşünürü Hacı Bektaş-î Velî¹ tarafından veya başka bir görüşe göre de daha sonraları onun adına kurulmuş olan bir tarikatır. Bu tarikat, onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda Yeniçeri Ocağında resmî bir kült mahiyetini almış,² büyük bir nüfuz kazanarak o tarihlerde Osmanlı devletinin himâyesini görmüş, Balkanlarda ve Arnavutluk'ta İslâmiyetin yayılmasında önemli görevler yapmıştır. Tarikatın ikinci pîri sayılan Balım Sultan adıyla tanınmış olan Hızır Balı (ölm.1516), tarikatın âyin ve erkânında önemli değişiklikler yapmıştır. Balım Sultan'ın yerine posta oturan kardeşi Kalender Çelebi'nin Kanunî Sultan Süleyman zamanında bir isyana önderlik etmesi yüzünden tarikat giderek etkisini kaybetmiş ve devletin gözünden düşmüştür. Yeniçeri isyanlarında Bektaşîlerin Yeniçerilerin tarafını tutması üzerine II.Mahmut tarafından faaliyetlerine son verilmiş, nihayet 1925 yılında diğer tarikatlarla birlikte kapatılmıştır.

Yukarıda kısaca tarihine değindiğimiz Bektaşîlik, sistemli bir inanca sahip, âyin ve erkânı kurallar altına alınmış bir tarikat olmayıp âdeta bir

* Prof. Dr., Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

¹ Bu konuda bkz. Mürsel Öztürk, "Hacı Bektaş-î Velî", *Bellelen*, cilt 50, sayı:198 (Aralık 1986), s. 885 vd.

² M.Fuad Köprülü, W.Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara 1973, s. 239.

inançlar mozayığıdır. Bektaşiliğin içinde açıkça kendini gösteren unsurlar şunlardır: Şii-Batınî inançların çeşitli şekilleri; kaynağını Horasan Melame-tiyesinden alan Kalanderiye zümrelerine mahsus çeşitli tasavvufî görüşler; Türk Şamanlığının göçebe Türk kabileleri arasında yaşayan birtakım kalıntıları; ve onbeşinci yüzyıldan başlayarak Hurufilik.³

Bu kadar çok değişik görüşleri ve inançları içinde barındırması yüzünden Bektaşilik, her türlü düşünceye açık, hoşgörülü, kaynaştırıcı ve birleştirici özelliklerini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Nitekim, “12 tavladan boşanan bizim tavlada karar kılar” sözü Bektaşiler arasında atasözü halini almıştır.⁴ Bunlardan başka Bektaşiler, bazen şeriatin kalıpları içine sığmamışlar, dinî yasakları bir yana bırakmışlar, düşüncelerinde ve inanışlarında insanı ön plâna çıkarmışlar, din, dil ve ırk ayırımlarını kabul etmemişlerdir. Daima insan sevgisine ve yaşama sevincine önem vermişler, dünya nimetlerinden ve hayatın güzel tatlarından yararlanmaya çaba göstermişlerdir.

Nefesleri söyleyen Bektaşî babaları veya dervişleri, uzun medrese öğrenimi görmemiş ve halk arasında yetişmiş sâde insanlardı. Halk arasında yetiştiklerinden ve halkın psikolojisini herkesten daha iyi bildiklerinden Bektaşiliğin ilkelerini geniş halk kitlelerine yayma konusunda gerekli olan bütün meziyetlere sahiptiler. Bunlar, divan şairleri gibi Fars diline ve edebiyatına değil, Türk diline ve edebiyatına önem veriyorlar, hece veznini ve Türklere mahsus olan şiir şekillerini tamamen Türk zevklerine uygun olarak kullanıyorlar, zevkleri halka has saflık ve asilliği saklıyor, halkın zevkiyle tam bir uyum sağlıyordu.⁵

Bektaşiler gerek şiirlerinde gerekse âyinlerinde Türkçeden başka dil kullanmadıkları için Türkçenin yaşatılması ve geliştirilmesi, İslâmiyetten önceki Türk gelenek ve göreneklerinin günümüze kadar saklanması hususunda önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.

Kaynağını Yunus Emre’den alan Bektaşî şiirinin ilk temsilcilerinden biri, dördüncü yüzyılda yaşamış, nazımda olduğu kadar nesirde de önemli eserler vermiş olan Kaygusuz Abdal’dır.⁶ Bektaşî edebiyatının kurucusu

³ Aynı eser, s. 242.

⁴ Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul 1963, s. 16.

⁵ Prof.Dr. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Üçüncü basım, Ankara 1976, s. 349.

⁶ Kaygusuz Abdal’ın hayatı ve eserleri için bkz. Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

sayabileceğimiz Kaygusuz Abdal'ın birçok şiiri sür-realist bir karakter taşır. Bu bakımdan onun şiirleri, diğer şairlerinkinden kolayca ayırt edilebilir. Hayata karşı sevgisi, refah özlemi, alay ediş, inanç hususiyetleri, onun şiirlerinin belli başlı konularını teşkil eder. Nesri ise, öz Türkçe sözlerle, devrik ve kısa cümlelerle, secilerle gerçekten de Türkçe nesrin şaheserleri sayılabilecek bir güzelliktedir.⁷

Bektaşî şiirinin diğer bir büyüğü de Hatayî mahlasıyla şiirler söylemiş olan Şah İsmail Safavî (1486-1524) dir. "Onun aruz ve heceyle yazmış olduğu şiirler, Azerî edebiyatın Nesimî ile Fuzulî arasındaki döneminin en güçlü temsilcisi olduğunu kanıtlar. Özellikle heceyle yazdığı şiirler, Anadolu'da gelişen tekke edebiyatını etkilemiş olup Alevî-Bektaşî edebiyatının en güzel örnekleridir."⁸

Bektaşî edebiyatının en büyük şairi hiç şüphesiz Pir Sultan Abdal'dır. Onaltıncı yüzyılda yaşamış olan Pir Sultan, "halk dili ve halk edebiyatıyla beslenen kusursuz söyleyişi, belli bir inancın insanî yanını vurgulayan dünya görüşü ve lirizmiyle günümüzde de yaşarlılığını sürdüren bir halk ozanıdır. Divan edebiyatının hemen hiç etkisinde kalmamış, sözlü edebiyatın birikimlerinden yararlanmış, duru bir dil kullanarak kendine özgü bir şiir yaratmıştır. Şiiri yaşanan hayatı kucaklar, insan sevgisiyle doludur ve insan duyarlılığının, insanın iç dünyasının ortak yanlarını yansıtır. Onda bir tarikata bağlı şairin öğreticiliğini, bir saz şairinin uçarılığını, doğa sevgisini, dervişlik neşesini, kısacası kusursuz bir şiirsel bileşimi buluruz."⁹

Yeri gelmişken onun şiirlerinden birini burada nakledelim:

Gelmiş iken bir habercik sorayım
Niçin gitmez Yıldızdağı dumanın
Gerçek erenlere yüzüm süreyim
Niçin gitmez Yıldızdağı dumanın

Alçağında al kırmızı taşı var
Yükseğinde turnaların sesi var
Ben de bilmem ne talihsiz başı var
Niçin gitmez Yıldızdağı dumanın

⁷ Abdülbâki Gölpınarlı, *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, s. 176.

⁸ Atilla Özkırmımlı, *Alevilik-Bektaşılık ve Edebiyatı*, İstanbul 1985.

⁹ Aynı eser, s. 111.

El ettiler turnalara, kazlara
Dağlar yeşillendi, döndü yazlara
Çiğdemler takınsın, söyle kızlara
Niçin gitmez Yıldızdağı dumanın

Şah'ın bahçesinde gonca gül biter
Anda garip garip bülbüller öter
Bunda ayrılık var, ölümden beter
Niçin gitmez Yıldızdağı dumanın

Ben de bildim bu dağların şahısın
Gerçek erenlerin nazargâhısın
Abdal Pir Sultan'ın seyrangâhısın
Niçin gitmez Yıldızdağı dumanın¹⁰

Bektaşî şiiirinin bu üç büyük şairine daha sonraları Kul Himmet, Hüseyinî, Hasan Dede, Kazak Abdal, Seyranî, Dertli, Celalî Baba ve daha pekçokları katılmıştır.

Söyleniş tarihlerinin üzerinden uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen, yukarıda adlarını andığımız şairlerin şiirleri değerlerinden hiçbir şey kaybetmemişlerdir. İçlerinde anlaşılmayan kelimeye çok ender rastlanan, sanki bugün söylenmiş gibi tazeliğini ve canlılığını koruyan bu şiirlerin birçoğu, değerli sanatçılarımız tarafından seslendirilip radyo ve televizyonlarımızda yayınladıkları için halkımızın çoğu tarafından ezbere bilinmekte olup, hiçbir zaman unutulmayacak ve Türk milletiyle birlikte sonsuza kadar yaşayacak olan şiirlerdir. Meselâ yaklaşık 5 yüzyıl önce Şah Hatayî tarafından söylenmiş olan şu nefeste bugün anlaşılmayan tek bir kelime dahi yoktur:

Kırklar meydanına vardım
Gel beri ey can, dediler
İzzet ile selam verdim
Gir, işte meydan, dediler

Kırklar bir yerde durdular
Otur deyü yer verdiler
Önüme sofrâ serdiler
El lokmaya sun dediler

¹⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1972, s. 220.

Kırkların kalbi durudur
 Gelenin kalbi arıdır.
 Gelişin kandan beridir
 Söyle sen kimsin dediler

Gir semaa bile oyna
 Silinsin, pâk olsun ayna
 Kırk yıl bir kazanda kayna
 Dahi çığsin yan dediler

Gördüğünü gözün ile
 Beyan etme sözün ile
 Andan sonra bizim ile
 Olasın mihman dediler

Düşme dünya mihnetine
 Talip ol Hak hazretine
 Ab-ı Kevser şerbetine
 Parmağını ban dediler

Şah Hatayî'm nedir halin
 Hakk'a şükret kaldır elin
 Gıybetten kesegör dilin
 Cümlemiz yeksan dediler¹¹

Uzun bir geçmişe sahip olan Bektaşî şiirinde işlenen konular da çok çeşitlidir. Bu konuların başında, düvazımam veya düvazdeh imam denilen başta Hz. Ali olmak üzere 12 imamlara övgüler, Kerbelâ şehitlerine ağıtlar, başta Hacı Bektaş-ı Velî olmak üzere Balım Sultan, Abdal Musa, Kızıl Deli ve Otman Baba gibi Bektaşî pirlerine ve mürşitlerine övgüler, Bektaşîliğin erkânını belirten sözler, tarikata bağlılığı dile getirenler, eline, diline, beline kelimeleriyle özetlenen Bektaşî ahlâkıyla ilgili olanlar, çeşitli menkıbe ve hikâyeler, zâhitlere ve softalara taşlamalar, aşk şiirleri, madde âlemine düşen varlığın sırasıyla cansız, bitki, hayvan ve insan biçiminde görünmesi, Hakk'a kavuştuktan sonra tekrar aslına dönmesi inancını konu alan devriyeler ve tarikata saldıranlara verilen cevaplardır. Bu sonuncu konuya örnek olarak Hasan Dede'nin şu şiirini verelim:

Eşrefoğlu al haberi
 Bahçe biziz, gül bizdedir

¹¹ Aynı eser, s. 202 vd.

Biz de Mevlâ'nın kuluyuz
Yetmiş iki dil bizdedir

Erlik midir eri yormak
Irak yerden haber sormak
Cennetteki ol dört ırmak
Coşkun akan sel bizdedir

Adem vardır cismi semiz
Abdest alır olmaz temiz
Hakkı dahleylemek nemiz
Bilcümle vebal bizdedir

Arı vardır uçup gezer
Teni tenden seçip gezer
Cânan bizden kaçıp gezer
Arı biziz, bal bizdedir

Kimi sufi, kimi hacı
Cümlemiz Hakk'a duacı
Resul-i Ekrem'in tacı
Aba, hırka, şal bizdedir

Biz erenler gerçeğiyiz
Has bahçenin çiçeğiyiz
Hacı Bektaş köçeğiyiz
Edeb, erkân, yol bizdedir

Kuldur, Hasan Dede'm kuldur
Mânâyı söyleyen dildir
Elif Hakk'a doğru yoldur
Cim ararsan dal bizdedir¹²

Geçmişte Türk dilinin ve kültürünün yayılmasında, Türklere has örf ve âdetlerin yaşatılmasında önemli hizmetler vermiş, Kaygusuz ve Pir Sultan gibi Türk halk edebiyatının en büyüklerini yetiştirmiş olsa da Bektaşîlik de diğer tarikatlar gibi bugün artık görevlerini tamamlamış ve tarihe mal olması gereken bir tarikattır. Her zamandan daha çok millî birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyduğumuz bu devirde, aynı dinden ve dilden, aynı

¹² Prof.Dr. Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, İkinci baskı, Ankara 1986, s. 61.

ırtan ve kandan olan ve aynı bayrak altında yaşayan insanlar arasında ayrılık, gayrılık ve nifak tohumları ekmekten başka bir iře yaramayan, Ulu Önder Atatürk tarâfından hukuken ortadan kaldırılmış ve milletimizin kùltür seviyesi yükseldikçe tamamen ortadan kalkacak olan tarikatların bugün bize verecekleri hiçbir Őeyleri kalmamıştır.

Sözlerimi, tarikatı bir yana bırakarak hakikat mertebesine ermiş, sazını ve sözünü Türk milletinin birlik ve beraberliği için kullanmış olan çağımızın Yunus'u merhum Âşık Veysel'in Hacı Bektaş-ı Veli hakkında söylediği şu Őiirle bitirmek istiyorum:

Medet, mürvet deyip kapına geldim
İsteğim, dileğim var Hacı Bektaş
İndim eşiğine yüzümü sürdüm
Kusurum, günahım var Hacı Bektaş

Kul olanın elbet olur kusuru
Nesl-i Peygambersin cihanın nuru
Ali'sin, veli'sin, pirlerin piri
Galma kusurlara pir Hacı Bektaş

Horasan'dan ayak bastın Urum'a
Mucizeler şahit oldu pirime
Bak şu vaziyete, bak şu duruma
Eşin yok cihanda bir Hacı Bektaş

Geçmem dedin duvarımda sinekten
Yalan sadır olmaz ervah-i pâkten
Sana inanmışım ervahten, kökten
Sana inanmayan kör Hacı Bektaş

Sana yalvarıyor Veysel biçare
Yine senden olur her derde çare
Bir arzuhal sundum gani Hünkâr'a
Keremin, ihsanın bol Hacı Bektaş

